

KOTUKSEN TUOTTAVUUS

Helmikuussa julkistettiin opetusministeriön tilaama Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen arviointi, joka sisälsi ehdotuksia Kotuksen profiilin, tehtävien ja organisaation uudistamisesta. Arvioinnin toteutti hallintotieteiden tohtori Eila Rekilä, ja sen tulos tuli kaikkien luettavaksi opetusministeriön verkkosivuille. Vaikka kyseessä oli sekä tavallisten kansalaisten että suomalaisen tiedeyhteisön kannalta tärkeä paperi, siitä käytiin tuskin lainkaan julkista keskustelua. Ei ole ihme, että Virittäjän päätoimittaja alkoi lopulta pyytää yliopistojen kielentutkijoilta kannanottoja Kotuksen tulevaisuudesta.

Oma näkökulmani Kotukseen on sekä sisä- että ulkopuolinen. Olen ollut 1960-luvulta asti eri tavoin kytköksissä Kotuksen ja sen perustana olleiden tutkimusyksikköjen toimintaan. Suomen Akatemian rahoituksella työskentelin muun muassa tutkimusavustajana nauhoitearkistossa ja Sanakirjasäätiössä, nimi- ja nauhoitearkistojen kentäkerääjänä sekä inarinsaamen sanakirjan toimittajana, jolloin olin kosketuksissa lähinnä tutkimuskeskuksen etymologeihin. 2000-luvun alussa toimin Kotuksessa 1800-luvun kirjakielen erikoistutkijana, ja myös vastuullani ollut monirahoitteinen kirjakielen tieteidenvälinen tutkimushanke toimi suurelta osin Kotuksen tiloissa ja vä-

linein. Yliopiston professorina olen tietysti ollut monenlaisessa yhteistyössä tutkimuskeskuksen kanssa — juuri nyt esimerkiksi mukana suomen kielen kielipoliittista toimintaohjelmaa valmistelevassa työryhmässä.

Vielä kesällä luin Rekilän muistiota nyökkäillen, jopa innostuneena. Siinä on saatu kiinni sellaisista keskeisistä ongelmakohdista, joihin ehdotetut konkreettiset ratkaisut varmasti parantaisivat tutkimuskeskuksen toiminnan tuloksia. Ne liittyvät lähinnä tutkimuskeskuksen sisäiseen organisaatioon ja hallintoon. Rekilä pohti myös Kotuksen toiminnan suhdetta yliopistoihin ja muihin tutkimus- ja arkistolaitoksiin. Myönteisiä ehdotuksia olivat ainakin tutkimuskeskuksen toimintakokonaisuuden säilyttäminen ja sen rahoituksen siirtäminen kokonaan valtion budjettiin. Myös yhteistyöelimen perustaminen yliopistojen kanssa kuulosti järkevältä.

Ehkäpä luin muistiota liian hyväuskoisesti, sillä en lainkaan osannut varautua uutispommiin, joka syksyllä hätkäytti kansakuntaa. Sen mukaan valtion seuraava tuottavuusohjelma kohdistuisi erityisen rankasti juuri Kotukseen tyypistäen siitä pois kolmanneksen. Läheisiä tutkimusaloja edustavat professorit maan kaikista yliopistoista jättivät luonnollisesti heti yksimielisen vastalauseensa talouspoliittiselle ministeri-

valiokunnalle. Tällä hetkellä tuhannet kansalaiset ympäri maata allekirjoittavat adresseja ja vetoamuksia tutkimuskeskusten puolesta, ja mukaan tulee yhä enemmän myös johtavia kielentutkijoita maailman eri yliopistoista. Mielenilmausten vaikutusta ei tätä kirjoittaessani vielä tiedetä: opetusministeriön esitys on vasta menossa ministerivaliokunnan käsittelyyn.

Ymmärrettävästi Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa laaditaan parhaillaan aivan uutta strategiaa. Sen suhteesta opetusministeriön ehdotuksiin ei ole toistaiseksi tihkunut muulle tiedeyhteisölle tietoa. Opetusministeriön koulutus- ja tiedepolitiikan osaston ylijohtaja Sakari Karjalainen on sitä vastoin julkisuuden paineessa lähettänyt Helsingin Sanomien mielipidepalstalle kirjoituksen, josta voi päätellä jotain siitä, mihin suuntaan ministeriö on Kotusta viemässä. Myös yksittäisten ministerien ja kansanedustajien vastauksissa kansalaisten sähköpostiviesteihin on ollut joitakin tiedon murusia. Kotuksen tulevaisuutta joudutaan pohtimaan hyvin ristiriitaisessa tilanteessa.

Rekilän arvion mukaan Kotus ei ainoana humanistisena laitoksena asetu luontevasti sektoritutkimuslaitosten joukkoon. Niissä harjoitetaan yhteiskuntapolitiikkaa ja yhteiskunnallisia palveluja tukevaa tutkimusta, ja siten ne toimivat poliittisen päätöksenteon ja yhteiskunnan kehittämisen strategisina resursseina ja välineinä. Koska Kotukselle ei ole tullut opetusministeriöltä tutkimustilauksia, Rekilä arvelee, että se kannattaisi irrottaa sektoritutkimuslaitosten muodostamasta »osaamisen, työn ja hyvinvoinnin konsortioista».

Kotuksen tehtävänkuvaa säätelevätkin tietysti omat erityiset lakinsa ja asetuksensa, joita kaiketi olisi muutettava, jotta valtion säästötoimet voitaisiin toteuttaa. Lain mukaan Kotimaisten kielten tutkimuskeskus on olemassa suomen ja ruotsin kielten tutkimusta ja huoltoa, suomen suku-

kielten tutkimusta ja saamen kielen huoltoa varten sekä huolehtiakseen suomalaisen viittomakielen ja romanikielen tutkimuksesta ja huollosta. Asetuksessa mainitaan lisäksi sanakirjojen valmistaminen, kielenaineskokoelmien kehittäminen ja ylläpito kansallisina arkistoina sekä uralistiikan kirjaston kehittäminen ja kartutus julkisena tutkimuskirjastona. Näitä toimintoja ei tietenkään ole mahdollista hoitaa ministeriöiden lyhytaikaisina tilaustoina.

On silti sääli, ettei opetusministeriö ole pystynyt näkemään sitä, miten kotimaisten kielten hoitaminen ja tutkimus asettuvat työn, osaamisen ja hyvinvoinnin yhteiskunnalliseen kontekstiin. Ylijohtaja Karjalainen sanoo Kotuksen rahoituksen päinvastoin vaarantavan muun muassa vammaisten lasten opetuksen. Tunnen vammaisten lasten vanhempia, jotka ovat syvästi loukkaantuneet tästä lausunnosta. Jotain on pahasti vialla, jos valtiovarainministeriön tuottavuusohjelmaa on puolustettava noin mauttomin keinoin. Opetusministeriön virkamiesten ja poliitikkojen tietämättömyys kielen ja sen tutkimuksen yhteiskunnallisuudesta merkityksestä on erittäin huolestuttavaa. Olemme selvästikin kaikki epäonnistuneet tiedon välittämisessä päättäjiille.

Rekilän käsityksen mukaan Kotus harjoittaa tutkimusta melko vähän. Koska keskeinen osa laitoksen työstä on kielenhuoltoa, sanakirjatyötä ja huolenpitoa aineistokokoelmista, se sijoittuu jonnekin muisti- ja palveluorganisaatioiden ja yliopistolaitosten välimaastoon. Rekilä ehdottaa päällekkäisten toimintojen poistamista. Opetusministeriön tulkinta lienee luettavissa Karjalaisen lehtikirjoituksesta. Kotuksen toiminnot jäsennetään lähiaikoina uudelleen Arkistolaitoksen, Kansalliskirjaston, eräiden tieteellisten seurojen (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Svenska Litteratursällskapet ja Suomalais-Ugrilaisen Seuran) ja Helsingin yliopiston kanssa.

▷

Perusteluksi työnjaon osumisesta juuri näille laitoksille esitetään Kotuksen äskeinen muutto Helsingin keskustaan. Niiden tilat, joihin tutkimuskeskuksen toimintoja voitaisiin paloitella, ovat lähellä. Perustelu vaikuttaa yhtä mielivaltaiselta kuin tutkimuskeskukselta vähennettävien henkilötyövuosien ehdotettu summa, joka on oudosti identtinen kauden aikana eläköityvien työntekijöiden työpanoksen kanssa.

Rekilän mukaan Kotuksen olisi vastedes keskityttävä kielenhuoltoon tukevaan ja/tai sanakirjatyöhön liittyvään tutkimukseen. Samalla kielenhuoltoon tulisi laajentaa kielipolitiikkaan päin ja pitkäkestoisia kansallisia sanakirjahankkeita karsia. Näin rajatun profiilin mukaisesti tutkimuskeskuksen nimikin kannattaisi muistion mukaan vaihtaa Kotimaisten kielten instituutiksi. Niin päästäisiin tosiaan kätevästi eroon perustutkimukseen liittyvistä kiusallisista mielikuvista. Sattumoisin oman yliopistoni kotimaisten kielten ja kirjallisuuksien sekä niiden sukukielten oppiaineet suunnittelevat samoihin aikoihin liittymistä yhdeksi suurlaitokseksi. Väkisinkin tulee mieleen kysymys, olisiko tarkoituksenmukaista siirtää Kotuksen tutkimus yliopistolle ja jättää käytännön kielipolitiikka ja siihen liittyvä kielenhuolto- ja sanakirjatyö tyypistetyn instituutin vastuulle.

Kysymykseni on tietysti retorinen. Yliopiston uudistuneeseenkaan virkarakenteeseen ei sisälly pysyviä tutkijanpaikkoja. Professorien ja yliopistonlehtorien viroissa, jotka uuden yliopistolain voimaan tultua muuttuvat työsopimussuhteiksi, ei ole käytännössä juuri aikaa tutkimukseen. Assistentuurit on enimmäkseen muutettu opetusviroiksi ja loput niistä vaihtuneet määräaikaisiksi tohtorikoulutettavien paikoiksi. Myös tohtori- ja yliopistotutkijan pestit ovat lyhytaikaisia. Yhteiskunnallisesti välttämätön, pysyvästi rahoitettu tutkimus, joka tukee kansalaisten kielellistä tasa-arvoa, kansallista itseymmärrystä ja etnistä

identiteettityötä, jäisi yliopiston kehikossa marginaaliseen asemaan.

Kotuksen sisäisen organisaation uudistus olisi sen sijaan tässä vaiheessa hyvä ratkaisu. Rekilä ehdottaa, että tutkimusosasto lakkautettaisiin ja siinä työskennelleet tutkijat integroitaisiin muuhun laitokseen. Olen samaa mieltä. Ratkaisu nostaisi työyhteisön elinvoimaa ja sitä kautta myös sen tuottavuutta ja tulosten tasoa. Kansallisesti merkittävien tutkimusalojen perus- ja soveltavaa tutkimusta ja niiden edellyttämää infrastruktuuria ei kannata hajauttaa tutkimuslaitoksen sisälläkään.

Esimerkkinä toiminnallisten kokonaisuuksien pilkkomisesta voisi mainita vaikkapa suomalaisen nimistöntutkimuksen, joka on pitkään edustanut kansainvälistä kärkeä sekä yliopistojen että tutkimuslaitosten näkökulmasta katsottuna. 1990-luvulla nimiarkisto, nimistöhuolto ja nimistöntutkimus irrotettiin Kotuksessa hallinnollisesti ja fyysisestikin toisistaan. Samalla toimenkuvat määrittyivät käytännössä niin kapeiksi, ettei tutkijana ansioituneella nimistöhuoltajalla ole aina pääsyä tiedeyhteisön jäseneksi eikä tutkijan paikalla taas saa riittävää kokemusta kielipolitiikan ja nimistöhuollon perusteista. Aikana, jolloin nimistöntutkimus nimettiin Kotuksessa painopistealaksi, alan työpaikat ovat itse asiassa talossa vähentyneet. Kun Helsingin yliopistossa ei ole enää nimistön opetusvirkoja jäljellä, alan koulutuskin on kääntynyt laskuun.

Minua huolestuttaa myös huhu, jonka mukaan Vanhan kirjasuomen sanakirja on vaarassa joutua karsintalistalle, vaikka työ on vasta puolivälissä. Varhemman kirja-kielen tutkimuksen resurssit ovat Kotuksessa muutenkin pienentyneet. Kyse on kuitenkin kansallisen identiteettimme kehityksen tutkimuksesta ja dokumentoinnista, jonka merkitystä suomalaiselle kieli- ja tiedeyhteisölle ei pitäisi aliarvioida. Sanakirja valmistuisi varmaan nopeammin

mielekkäässä yhteistyössä muiden kirjoitetun kielen historiaan ja nykypäivään erikoistuneiden tutkijoiden kanssa. Keinotekoisten raja-aitojen ja vanhanaikaisen hierarkian purkaminen sanakirjatyön, muun kielentutkimuksen ja kielipolitiikan eri alueiden väliltä olisi pohtimisen arvoinen vaihtoehto koko tutkimuskeskuksen tulevaisuutta rakennettaessa.

Olen katsellut asioita vain suomen kielen tutkijan näkökulmasta. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa tutkitaan ja huolletaan monia muitakin kieliä, tuetaan niiden nykypäivää ja selvitetään niiden historiaa. Se on kunniatehtävä, jonka hoitamisesta voimme olla ylpeitä. Suomen kielen tutkimuksesta esittämäni kritiikki on ymmärrettävä samalla tavalla. Kotusta ei saa typistää eikä pilkkoa. Se on kielentutkimuksen ja kielipolitiikan keskeinen toimintapaikka ja samalla yhteisö, johon kaikki oikeastaan kuulumme – meidän Kotus. ■

LEA LAITINEN
suomen kielen professori
Helsingin yliopisto
Sähköposti: lea.laitinen@helsinki.fi

LÄHTEET

- KARJALAINEN, SAKARI 2008: Kieltemme turvaaminen on entistä tärkeämpää. *Helsingin Sanomat* 20.11.2008.
- Kotuksen arviointi = *Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen (Kotus) arviointi*. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2008:6. http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2008/kotimaisten_kielten.html?lang=fi&extra_locale=fi.
- Laki kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta annetun lain muuttamisesta*. <http://www.finlex.fi/laki/alkup/1996/19960591>.